

3.3. Реформаційні процеси у Боснії і Герцеговині: трансформація чи європеїзація? (Є. В. Багацький)

Еволюція суспільно-політичної думки в другій половині ХХ ст. призвела до розвитку всіх наукових галузей, так чи інакше пов'язаних із соціальними процесами. Так, у політології та соціології починають виникати нові теоретичні та методологічні підходи, покликані якомога точніше відобразити та пояснити природу тих тенденцій, що існують у соціумі. У свою чергу початок глобального протистояння, інтеграційні процеси в Європі надають науковцям величезний матеріал для дослідження. Однією з тем, яка зацікавила вчених, стало пояснення перехідних процесів, що виникають у суспільстві. Як для координації дій окремих держав на міжнародній арені, так і для вдосконалення внутрішньої політики, було важливо зрозуміти через які саме причини й як саме відбувається перехід суспільств від одних форм політичної організації до інших. Зокрема, феномен демократичного транзиту викликав жвавий інтерес у західному науковому середовищі. Активне вивчення перехідних суспільств та процесів, що в них відбуваються, вилилося в утворення цілого дослідницького напрямку на межі соціології, політології, економіки та міжнародних відносин – студій трансформації.

Відштовхуючись від класичних робіт у галузі трансформації, можна простежити, як у порівнянні з ними змінилось розуміння процесів трансформації. Варто зупинитись на тих питаннях, які постали перед науковцями після розпаду біполярної системи міжнародних відносин та початку процесів посткомуністичної трансформації в Східній Європі. Саме порівнявши Східну Європу та Західні Балкани можна виявити унікальні риси, які притаманні процесам трансформації, що відбуваються в останньому.

Боснія і Герцеговина є складовою регіону Західних Балкан. У свою чергу цей регіон є новою геополітичною одиницею. В якості наукового терміну його концептуалізували та ним здебільшого користуються політики та науковці з західноєвропейських країн та Сполучених Штатів. Коли стало зрозуміло, що розпад Югославії

набув незворотного характеру, виникла необхідність у розробці нових стратегій щодо країн, які входили до складу СФРЮ та соцтабору. Оскільки термін «Західні Балкани» було фактично розроблено ЄС для формування нових політичних концепцій, його зміст не є сталим, і головним у його визначенні є не географічний, а політичний чинник. Відтак, основним критерієм, що відрізняє країни Західних Балкан від інших балканських країн є приналежність до колишньої СФРЮ. Як додатковий фактор можна назвати невходження до ЄС. За інформацією, наведеною на офіційних сайтах Європейського економічного та соціального комітету та Європейської служби зовнішніх справ, Словенія та Хорватія, що спочатку входили до числа західно-балканських країн, перестали бути такими з моменту їх вступу до ЄС [1].

Тобто країни Західних Балкан – це, в першу чергу, колишні югославські республіки, що знаходяться в процесі становлення демократії, взявши при цьому чіткий керунок у напрямку ЄС та НАТО. До регіону Західних Балкан на сьогодні належать: Албанія, Боснія і Герцеговина, колишня Югославська Республіка Македонія, Сербія, Чорногорія та Косово. Як бачимо, Албанія не відповідає наведеним вище критеріям і є винятком, її включення до списку західно-балканських країн обумовлюється культурною, історичною та географічною близькістю країни до колишніх союзних республік.

Вивчення процесів трансформації країн Західних Балкан є темою, що протягом довгого часу приваблювала як вітчизняних, так і закордонних дослідників. Власне поняття «трансформація» за два останніх десятиріччя міцно укорінилося в політичній науці як усталений термін. Цьому посприяли тектонічні зсуви, яких зазнав світовий порядок на зламі 80-90-х років ХХ ст. Однак основи вивчення трансформації держав було закладено раніше, з появою такої галузі політичної науки, як транзитологія.

Транзитологія займається вивченням переходу, тобто транзиту, країн до демократії. «Батьком» транзитології зазвичай називають американського науковця Данкварта Растоу, який в 1970 р. в своїй статті «Переходи до демократії: до динамічної моделі» («Transitions

to democracy: toward a dynamic model») спробував переосмислити підходи до визначення причин, що роблять перехід до демократії можливим та гарантують стабільність новоутворених демократичних систем [2]. Растоу висловлює своє скептичне ставлення до універсалістських та кількісних методів, що набули в другій половині ХХ ст. великої популярності серед американських політологів. Він відкидає основні гіпотези щодо умов виникнення та існування демократій, які було висунуто його сучасниками, вважаючи їх спрощеннями. Натомість, на думку Растоу, точно сказати, які соціально-економічні умови є вирішальними для демократичного транзиту неможливо. У той же час, обов'язковими для становлення демократії є самоусвідомлення нації, її єдність та соціальна мобілізація під проводом нових еліт, хоча як конкретний соціальний склад цих еліт та їх послідовників, так і конкретні мобілізуючі фактори можуть сильно варіюватись від однієї країни до іншої.

Український дослідник Олександр Романюк, називаючи розроблений Растоу підхід первинною парадигмою транзитології, відзначає, що «праця Растоу виявилась вельми актуальною, бо тільки на чотири роки випередила початок нової третьої хвилі глобального процесу демократизації» [3, с. 1]. Автором ідеї щодо третьої хвилі демократизації є Семюель Хантінгтон. На його думку, третя хвиля розпочалася в середині 1970-х років і охопила цілу низку країн, починаючи Філіппінами та Латинською Америкою і закінчуючи країнами південної Європи. У статті «Третя хвиля демократії» («Democracy's third wave») від 1991 р. Хантінгтон, спираючись на структуралістський підхід до проблеми поширення демократії, висуває припущення щодо існування кореляцій між демократизацією та низкою таких факторів, як економічний розвиток, поширення західної культури, релігійна приналежність [4]. Аналізуючи ці кореляції, Хантінгтон, хоча і з деякою пересторогою, вказує на існування передумов для консолідації демократії в країнах Центральної та Східної Європи та переходу до демократії в радянських та югославських республіках, хоча розпад СРСР та СФРЮ на той час був лише перспективою.

Масштабність подій, пов'язаних із падінням соціалізму на сході Європи, важко переоцінити. Перед країнами колишнього соцтабору та республіками СРСР, що здобули незалежність, постала чимала кількість екзистенціальних питань. На Заході провідні політики та науковці святкували ідеологічну перемогу ліберальної демократії, маніфестом якої став «Кінець історії» Френсіса Фукуями. Припущення щодо беззастережного домінування демократичної парадигми розвитку в країнах ЦСЄ було цілком у дусі основних тез транзитології. Однак пізніше стало очевидно, що різноманітність завдань, які постали перед колишніми соціалістичними країнами, породила надзвичайно велику кількість неконтрольованих перемінних. Об'єктивна реальність довела, що перехід до демократії не є лінійним процесом, і що не існує універсального шаблону, за яким розвивається пост-авторитарне суспільство. У певний момент західним політологам стало зрозуміло, що демократичний транзит не є єдиним можливим результатом падіння соціалістичних режимів. Відтак, надбання транзитології, як галузі, що не тільки пояснює, а й передбачає розвиток демократичного транзиту, зазнали удару. Саме по відношенню до країн ЦСЄ та країн колишнього Радянського Союзу дослідники почали застосовувати термін «посткомуністична трансформація».

Влучне пояснення тих особливостей, які були притаманні процесу демократизації на сході Європи, міститься у так званій «дилемі одночасності» [5, с. 9] або в тезі про «потрійний перехід» [6], авторами яких є Клаус Оффе, Джон Елстер та Ульріх Пройс. Суттю цих та інших схожих гіпотез є те, що процес демократизації в східній Європі значно відрізняється від попереднього світового досвіду через його багатовимірність. Інакше кажучи, перед східноєвропейськими країнами одночасно постало декілька масштабних цілей, таких як власне демократизація, перехід до ринкової економіки, а також національне будівництво. При цьому, досягти кожної з цих цілей можна було лише шляхом виконання великої кількості конкретних, часто не пов'язаних одне з одним, завдань. Однією з найважливіших

проблем у цьому контексті стало визначення завдань, які потрібно було виконати і розробка механізмів їх імплементації.

Отже, «посткомуністична трансформація» стала східно-європейським еквівалентом «демократичного транзиту» зразка попередніх років третьої хвилі демократизації. На нашу думку, поняття трансформації набагато краще відповідає суті та реаліям тих процесів, які відбувалися в країнах ЦСЄ після падіння соціалізму. По-перше, воно охоплює ширший варіативний діапазон розвитку політичної ситуації, по-друге, передбачає можливість тривалого та нелінійного переходу до демократії, і по-третє, вказує на багатовимірність процесу. Так, на думку В. Бурдяк та Ю. Макара: «Трансформація – не завжди вдалий рух до демократії і демократизації політичного процесу» [7, с. 211]. Відтак, підтримуючи цю ідею, ми можемо додати, що для вивчення трансформаційних процесів соціально-економічні механізми, завдяки яким вони відбуваються, є більш важливими, ніж їх кінцевий результат.

Повертаючись до регіону Західних Балкан, потрібно зробити застереження, що процес трансформації країн цього регіону набув серії власних специфічних рис, які ще більше віддаляють його від процесів демократизації, що відбувалися в 1970-1980-х рр. Першою і найголовнішою особливістю розвитку західно-балканського регіону постсоціалістичної доби є його висока конфліктність, яка передусім є результатом обставин, за яких цей регіон оформився в його теперішньому вигляді. Як ми знаємо, сучасні західно-балканські держави народилися в горнилі кривавих військових конфліктів на території колишньої СФРЮ, які в своїй сукупності отримали у вітчизняній історіографії назву «югославська криза». Навіть після закінчення військових дій, в більшості країн регіону зберігся високий конфліктний потенціал, який так чи інакше впливав на всі сфери суспільного життя, а отже і на процеси трансформації.

Дві наступних характерних риси західно-балканських країн тісно пов'язані з війною: стрімке зростання і стабільне домінування інтегрального націоналізму на політичній арені та інтернаціоналізація суспільно-політичного життя. На довоєнному етапі, тобто ще до

розпаду СФРЮ, можна говорити про те, що наростання протиріч між югославськими народами вилилося в радикалізацію настроїв у республіках та повернення до націоналістичних гасел, а в кінцевому результаті посприяло розпалюванню війни. На післявоєнному ж етапі, націоналізм продовжив грати свою деструктивну роль, заважаючи процесам примирення та політичної трансформації.

Інтернаціоналізація стала безпосереднім результатом військових конфліктів, для врегулювання яких знадобилося втручання міжнародних сил. Єлена Пономарьова вважає, що можна виділити два етапи інтернаціоналізації югославської кризи: вторгнення міжнародних сил 1) у Боснію та 2) у Косово [8, с. 15]. Військове втручання в таких країнах, як Боснія і Герцеговина, Косово та Сербія з часом переросло у втручання в процеси державного будівництва. Створення наглядових та керівних міжнародних органів, активне співробітництво з ЄБРР та МВФ де-факто розмило суверенітет окремих західно-балканських країн.

За словами Марко Жиловича: «Література, присвячена пост-югославському простору, сконцентрувалась навколо дослідження різноманітних страхітливих аспектів воєн, розпаду держави та тих наслідків, що вони мали для формування югославської спадщини, а також навколо концептуалізації етнонаціоналізму, на який покладається основна відповідальність за ці війни. Така увага до питань війни та націоналізму не є помилковою, однак вона є обмеженою, а нехтування взаємодією цих факторів з процесами політичної та економічної трансформації може призвести до неможливості надання адекватної оцінки важливим елементам воєнного та націоналістичного дискурсів» [9, с. 91]. У свою чергу, Вільям Бартлет зазначає, що для Західних Балкан трансформація представляла собою той самий шлях, який пройшли всі країни ЦСЄ. Характерним для нього є вже згаданий потрійний перехід, тобто демократизація, державне будівництво та перехід до ринкової економіки. Проте на пост-югославському просторі цей шлях було затьмарено війною, внаслідок чого країни Західних Балкан виділяються не тільки через складність здійснення в них потрійного

переходу в контексті воєн та конфліктів, але також через те, що в деяких країнах постала необхідність побудови нових держав буквально з нуля» [10, с. 1]. Цілком погоджуючись з наведеними думками, ми можемо лише підкреслити, що при вивченні трансформації (в широкому її розумінні) країн Західних Балкан, потрібно враховувати велику кількість факторів та тенденцій, що існують одночасно в різних сферах суспільного, політичного та економічного життя цього регіону.

Саме паралельне існування різноманітних чинників та тенденцій і їх всеосяжність унеможлиблює вивчення якогось одного аспекту трансформації цих країн без дослідження більш широкого контексту. Наприклад, неможливо відокремити аналіз феномену націоналізму та дослідження причин і наслідків військових конфліктів. Так само неможливо досліджувати економічну трансформацію без врахування ролі міжнародних сил у розробці та реалізації економічних реформ й т. ін. Звідси ми робимо висновок, що процеси трансформації Західних Балкан неможливо вимірювати категоріями, що вкладаються у рамки якоїсь однієї теорії або концепції. Отже, ми розглядаємо трансформацію, як мінливий процес, що охоплює одночасно низку соціально-економічних сфер, у яких діють рушійні сили трансформації, а конкретні форми, яких набуває дія цих сил, обумовлюються поточними історичними, політичними, культурними, цивілізаційними та іншими обставинами. При цьому, кінцевий результат процесу трансформації, по-перше, не обов'язково співпадає із очікуваннями, які на нього покладалися, а по-друге, не обов'язково веде до еволюції державно-політичних структур.

Більшість дослідників трансформації поділяє думку щодо важливості контексту для розуміння причинно-наслідкових зв'язків у межах трансформаційних процесів. Проте повноцінне висвітлення всіх аспектів трансформації цілого регіону є неосяжним завданням, яке неможливо вписати в межі одного дослідження. Через це, в роботах, присвячених Західним Балканам, зазвичай аналізують один із аспектів трансформації, або детально аналізують конкретний випадок, тобто конкретну країну.

У межах кожної із тематичних сфер, ми згадаємо лише кілька праць для того, щоб коротко проілюструвати стан дослідження трансформації регіону Західних Балкан. Економічна трансформація, державне та національне будівництво, соціальний добробут, питання громадянства, релігії та національності і тому подібне є розвиненими напрямками дослідження; серед авторів можна виділити наступних: Вільям Бартлет [10], Беснік Пула [11], Марко Жирович [9], Том Галлагер [12], Ельдар Сарайліч [13; 14], Олівія Бердак [15], Гезим Вісока та Ельвін Г'єворі [16], та інші. Багато уваги дослідники приділяють також проблемам політичної трансформації регіону, зокрема питанням демократизації та налагодження регіонального співробітництва. Дана проблематика здебільшого розглядається в контексті геополітичного значення балканської кризи, її інтернаціоналізації, ролі міжнародного співтовариства в трансформаційних процесах; тут слід відзначити таких авторів: Ольга Брусиловська [17], Єлена Пономарьова [8], Флоріан Бібер [18], Владімір Глігоров [19], Міліца Делевич [20], Дейан Степанович [21].

Безумовно, найпопулярнішою темою в рамках вивчення трансформації країн Західних Балкан, є дослідження їх відносин з Європейським Союзом. Маргарита Миронова [22], Аролда Елбасані [23], Сорен Кайл [24, 25], Гергана Нутчева [26], Паула Пікерінг [27], Йенс Воелк [28], Ведран Джигіч [29], Рафаель Бірман [30], Флоріан Траунер [31] та багато інших займаються проблематикою, пов'язаною із присутністю ЄС на Балканах. Враховуючи контекст, в якому протікають трансформаційні процеси в регіоні Західних Балкан, роль ЄС зазвичай набуває першочергового значення. Присутність ЄС є багатогранною. ЄС одночасно є головним речником та представником міжнародної спільноти в пост-конфліктних державах, найбільшим інвестором і торгівельним партнером та основною рушійною силою процесів реформування та державного будівництва.

Відносини ЄС із сусідніми країнами взагалі є окремою широкою темою. Європейська інтеграція та посткомуністична трансформація є тісно пов'язаними сферами дослідження. Ланкою, що об'єднує ці дві

тематики, є дослідження в сфері європеїзації. Для пост-югославських країн в кінці 1990-х років ЄС став головним центром тяжіння і до сьогодні залишається тією точкою дотику, в якій сходяться зовнішньополітичні інтереси всіх без виключення країн регіону Західних Балкан. ЄС, який також був зацікавлений в стабілізації ситуації на Балканах, після закінчення активної стадії конфліктів та скорочення присутності США, почав в свою чергу брати на себе відповідальність за ситуацію в регіоні.

З середини XX ст., з початком повоєнних інтеграційних процесів в Західній Європі, цікавість дослідників до феномену європейської інтеграції почала стрімко зростати. Кожна хвиля поглиблення та розширення інтеграції в рамках спочатку Європейської Економічної Спільноти, а згодом Європейської Спільноти та Європейського Союзу надавала нового поштовху розвитку теоретичних підходів до вивчення цих процесів. Наприкінці XX – початку XXI ст., такими поштовхами стали прийняття Єдиного Європейського Акту (1986 р.), укладення Маастрихтського (1992 р.), Амстердамського (1997 р.) та Лісабонського (2007 р.) договорів, а також хвилі розширення 1995 та 2004/2007 рр. Так, Саймон Балмер та Клаудіо Радаеллі виділяють чотири основних події (або, радше, тенденції), що надали поштовх активізації академічної дискусії в сфері європеїзації: створення єдиного ринку, Економічного та монетарного союзу, виникнення феномену змагання між законодавчими та політичними системами країн-членів та розширення ЄС [32, с. 2]. Масштабність і глибина цих подій змусила науковців переглянути теоретичні підвалини дослідження євроінтеграційних процесів.

Всі згадані вище події пояснюють стрімкий розвиток європейських студій в якості окремого дослідницького напрямку, що знаходиться на межі політології та міжнародних відносин. Починаючи з кінця 80-х – початку 90-х р. XX ст. дослідники поступово відходять від розуміння європейської інтеграції виключно як процесу розширення ЄС та поглиблення співробітництва країн-членів в рамках наднаціональних структур. В результаті

переосмислення змісту європейської інтеграції, на зламі століть європеїзація набуває все більшої самостійності в якості наукового терміну, поступово відокремлюючись від традиційних студій ЄС. Головна увага поступово зміщується з вивчення впливу розширення та поглиблення на сам ЄС, тобто на формування та функціонування його інститутів тощо («uploading» або «bottom-up approach») і все більше фокусується на процесі прямого завантаження норм та правил ЄС («downloading» або «top-down approach») та їх включення до законодавства країн-членів, або країн-потенційних членів союзу. Наслідки такого процесу завантаження для внутрішньополітичної, економічної та законодавчої систем в країнах, що, ставши членами (або кандидатами), зголосились прийняти норми та правила ЄС, власне і є основним об'єктом вивчення європеїзації.

У вітчизняному науковому просторі значного розвитку набули дослідження, присвячені процесу розширення ЄС. Однак ще до недавнього часу вивченню європеїзації в нашій країні майже не приділяли уваги. Досить поширеним було ототожнення європейської інтеграції та європеїзації та помилкове використання цих термінів як синонімів. За останні роки було видано декілька робіт, автори яких, спираючись на праці європейських дослідників, дають дефініцію європеїзації та визначають її положення відносно європейської інтеграції [33; 34; 35]. Існує також ціла серія більш вузькоспеціалізованих досліджень, в яких розглянуто особливості європеїзації в тій чи іншій сфері [36; 37; 38].

Все більшого інтересу для науковців набувають такі теми, як вплив інтеграції в ЄС на політичний процес в країнах-членах (зміни в розподілі владних повноважень, в партійній структурі тощо), інституційна трансформація, економічна адаптація, культурний взаємовплив та зміна ідентичностей і таке інше. Однак чи не найголовнішою проблемою, що залишається центральною для всіх робіт з європеїзації, є дослідження ситуації за якої виникає конвергенція між вимогами ЄС та прагненнями країн-членів захистити свої національні інтереси. Інакше кажучи, ключовими питаннями є наступні: якими є умови успішної адаптації

європейських норм в загальному сенсі та які конкретні внутрішні соціальні, економічні і політичні фактори мають вирішальний позитивний або негативний вплив на європеїзацію тої чи іншої країни?

У відносинах із сусідніми країнами, що зацікавлені в співробітництві, і особливо із країнами-кандидатами на членство, ЄС виступає в якості розповсюджувача своїх норм та принципів, відтак ці відносини носять асиметричний характер. Асиметричність полягає в верховенстві ЄС, який вказує країнам, які прагнуть поглибити відносини із ним, на конкретні кроки, котрі потрібно для цього зробити. Якщо ж врахувати євроінтеграційні прагнення колишніх югославських республік, бажання ЄС посилити свої позиції в цьому регіоні та глибину перетворень, які після закінчення війни були на порядку денному, стає ясно наскільки масштабною стала присутність ЄС. За словами Й. Барбулеску та М. Тронкоти: «На Західних Балканах європеїзація за своєю суттю стала всеохоплюючим процесом, який включив інституційне будівництво та створення демократичної і стабільної «політичної спільноти», та який був частиною повоєнної реконструкції» [39, с. 6].

Як бачимо, між трансформацією та європеїзацією на Західних Балканах можна фактично поставити знак рівняння, адже остання охопила всі сфери, перетворення в яких традиційно в своїй сукупності і складають процес трансформації. Тобто на Західних Балканах, через низку вже згаданих факторів, європеїзація стала формою трансформації, характерною для якої є її спрямованість на досягнення конкретного результату у вигляді покрокової нормативної та інституційної уніфікації з ЄС, аж до досягнення повного членства. При цьому, якщо результатом трансформації (як це було, наприклад, в країнах СНД) не обов'язково стає створення консолідованої демократії та ліберальної ринкової економіки, то в межах процесу європеїзації неможливо уявити якусь альтернативу демократії, адже вона напряду пов'язана із копенгагенськими критеріями ЄС.

Багато науковців звернули свою увагу на особливості європеїзації західно-балканських країн [40; 41; 31; 42]. Автори цих

робіт відзначають, що сукупність факторів, які відрізняють Західні Балкани від інших регіонів, стала причиною того, що європеїзаційний механізм ЄС – стимулювання винагородою за виконання вимог, спрацював в західно-балканських країнах неналежним чином. Гергана Нутчева описує будь-яку зовнішньополітичну дію, з точки зору її наслідків, як «...визначення різниці між власною ціннісною системою, яка включає свої затрати та вигоди, та потенційними наслідками від даної дії для сторони-реципієнта» [26, с. 1067]. З цієї точки зору, в той час, як ціннісна система ЄС залишилась незмінною, у порівнянні з періодом розширення на Схід, актори-реципієнт його зовнішньополітичних дій суттєво відрізнялись за багатьма показниками від країн ЦСЄ.

Описані особливості дослідження трансформації західно-балканських країн є застосовними по відношенню до Боснії і Герцеговини, як складової частини регіону, що чи не найкраще ілюструє всю його складність. Боснійський конфлікт 1992-1995 рр. й наступні роки державного будівництва отримали широке освітлення в сучасній науковій літературі. Таку увагу до боснійської проблеми можна пояснити безпрецедентним для повоєнної історії Європи рівнем жорстокості, свідком якого стало міжнародне співтовариство під час Боснійської війни. Іншим фактором, що і досі підігріває інтерес дослідників до даної проблеми, є унікальний характер, що його носить державно-політична система, створена 1995 р. у Дейтоні. Боснія і Герцеговина стала випробувальним майданчиком для значного числа нових міжнародних ініціатив та інструментів в сфері державного та національного. На більш ранньому етапі – одразу після імплементації положень Дейтонської угоди, увагу дослідників було здебільшого сконцентровано на аналізі змісту цієї угоди та державного ладу, започаткованого в її положеннях. Побудова специфічної та складної державної системи, що охоплює два ентитети, десять кантонів, округу Брчко та органи центральної влади, разом з міжнародними контролюючими структурами, спровокувала написання цілої низки досліджень. Коли стало очевидним, що центральні державні органи є неефективними та Дейтонська система

не може впоратись із найважливішим початковим завданням зі створення самодостатньої та стабільної держави, хвиля критики на адресу Дейтона стала ширитись [43; 44; 45]. В цілому, короткий опис Дейтонських домовленостей і їх оцінка на різних етапах мирного врегулювання і державного будівництва, зазвичай є складовою частиною будь-якої праці, присвяченої внутрішній ситуації в Боснії.

Однією з найбільш чутливих та обговорюваних проблем в контексті трансформації Дейтонської системи є подальша доля Офісу Верховного Представника. На думку чисельних дослідників, даний інститут вже втратив фактичну легітимність і реальну владу в країні й має бути усунений або замінений «посиленням» Спеціальним Представником Європейського Союзу, або іншим (імовірно пов'язаним з ЄС) інститутом, спроможним підтримувати цілісність і стабільність країни без безпосереднього втручання. Наприклад, ця точка зору була підтримана в Політичному брифінгу з боснійського питання, виданому Міжнародною кризовою групою в 2011 р. Залежність від повноважень Верховного Представника в сфері прийняття рішень на державному рівні називають однією з найбільших проблем, що перешкоджають Боснії стати самодостатньою та спроможною претендувати на членство в ЄС країною [46]. Брифінги та доповіді Міжнародної кризової групи є цінним джерелом інформації, в них детально висвітлюються передумови та приховані причини проблем, з якими наразі стикається Боснія [47; 48; 49; 50; 51; 52; 53; 54].

Деякі дослідники вважають укладення Дейтонських домовленостей від початку неправильним рішенням для країни, яка потерпає від міжетнічної ворожнечі, адже в рамках Дейтонської конституції, етнічна приналежність фактично стала наріжним каменем державної системи: «...вся система інститутів базується на етнічній приналежності, яка і є головною причиною розбрату між боснійськими народами» [55, с. 360]. «На державному рівні розподіл повноважень в інститутах, побудованих на принципі етнічної репрезентативності, виявився непрацездатним. ...негативний

консенсус за принципом «divide et impera» продовжує превалювати» [45, с. 7].

На сьогодні систему, створену в Дейтоні, зазвичай розглядають як таку, що вичерпала себе і завела країну в ситуацію, за якої місцеві політичні актори стали неспроможними та несхильними до пошуку виходу з перманентної політичної кризи [56; 57; 58; 59; 60]. Незважаючи на це, серед науковців все ще можна знайти прихильників і захисників інституційної структури, побудованої згідно положень Дейтонської угоди [61].

Окрім вищезгаданої групи авторів, що виступають з критикою Дейтонської системи, пояснюючи провали в процесі трансформації Боснії, існує інша група. Ці автори здебільшого зайняті дослідженням політики ЄС на Балканах, а також того трансформаційного ефекту, який вона приносить. Вони пояснюють затримки та недоліки в процесі запровадження реформ необхідних для інтеграції в ЄС різними, однак все ж таки пов'язаними факторами, такими як: нечіткість мотивації балканської політики ЄС [26; 44]; провал уніфікаторського підходу ЄС до розширення [62], що означає, що під час розробки балканської стратегії розширення, ЄС не вдалося належним чином врахувати всі ті фактори, які роблять Західні Балкани особливим регіоном і відрізняють балканські країни від країн, які було прийнято 2004 та 2007 рр. [57]; національна ідентичність народів Західних Балкан, що зводить нанівець трансформаційний вплив ЄС за відсутності чіткої перспективи членства в майбутньому [63, с. 155]. На додаток до цього, існує кілька факторів, які згадуються переважною більшістю всіх авторів: нестача єдності між окремими членами та між органами ЄС в балканському питанні, а також так звана виснаженість від розширень, яка в останні роки гостро відчувається в ЄС.

Всі вищезгадані дослідження можна розподілити на дві великих групи. В своїх спробах пояснити причини складності трансформації Боснії, автори з цих двох груп досліджують ситуацію з двох різних перспектив. Тому ці групи, а також використані методи, можна умовно назвати внутрішніми і зовнішніми. Існує серія наукових

робіт, за мету в яких було поставлено аналіз взаємовпливу різних факторів, які на сьогодні формують політичну ситуацію в Боснії і Герцеговині. Дані праці проливають світло на кореляцію, яка існує між внутрішньою політичною кризою, інтересами міжнародних гравців, процесом європейської інтеграції Боснії, конституційною реформою та національними ідентичностями боснійських народів [64; 65; 66; 67; 68; 69; 70; 71].

Таким чином, трансформація, як галузь політичної науки, пройшла в своєму становленні кілька етапів – починаючи від роботи Растоу та «Третьої хвилі демократизації» Хантінгтона і до вивчення процесів пост-комуністичної трансформації в Східній Європі. Дослідження трансформації Західних Балкан є невід’ємною частиною та логічним продовженням серії більш ранніх праць із транзитології. Трансформація країн ЦСЄ стала відправною точкою для аналізу ідентичних процесів, що відбуваються в колишніх республіках Югославії. Однак більшість дослідників звернула увагу на ті особливості, які існують в регіоні Західних Балкан і через які процес трансформації набув в цьому регіоні унікальних рис. Найбільш суттєвими серед них є так званий «одночасний» або «потрійний» перехід, обтяжений повоєнною реконструкцією та, в окремих випадках, побудовою нових держав фактично з нуля, а також інтернаціоналізація внутрішніх процесів та інтеграція в ЄС.

Як свого часу країни ЦСЄ докорінно змінили уявлення дослідників про лінійний характер транзиту пост-авторитарних суспільств, так і процеси, що стали відбуватись в західно-балканських країнах по закінченні югославської кризи, показали значну кількість девіантних рис та дали політологам багату поживу для роздумів. Потрібно підкреслити, що на сьогодні не існує єдиної теоретичної структури, яка могла б охопити всі фактори та тенденції, що проявляють себе в процесі трансформації Боснії і Герцеговини та інших західно-балканських країн.

Боснія і Герцеговина, в якій сконцентрувались основні риси, притаманні всім колишнім югославським республікам, стала об’єктом пильної уваги дослідників. В той час як більшість авторів

погоджується з тим, що в Боснії процес трансформації є дуже складним та повільним, вони не завжди мають однакову думку щодо причин такої сповільненості. Так, критичному аналізу була піддана післявоєнна Дейтонська угода та створена за її умовами державна система. Багато авторів також звернули увагу на роль міжнародних акторів в процесі трансформації БіГ та окремо на Верховного Представника, як ключову для міжнародної адміністрації фігуру.

Список використаних джерел

1. Western Balkans. European Social and Economic Committee // <http://www.eesc.europa.eu/?i=portal.en.western-balkans>
2. Rustow D. Transitions to democracy // Comparative politics. – 1970. – Vol. 2, N 3. – P. 337-363.
3. Романюк О. Кінець транзитології чи криза її первинної парадигми? // Політичний менеджмент — 2007. — № 2. — С. 3-15.
4. Huntington S. Democracy's Third Wave // Journal of democracy. – 1991. – Vol. 2, N 2. – P. 12-34.
5. Оффе К. Дилемма одновременности: демократизация и рыночная экономика в Восточной Европе // Повороты истории. Постсоциалистические трансформации глазами немецких исследователей: В 2 т. Т.2 / Ред. П. Штыков, С. Шваниц. – СПб. - М. -Берлин, 2003. – 493 с.
6. Elster J., Offe C., Preuss U. K., Elster J. Institutional Design in Post-Communist Societies: Rebuilding the Ship at Sea. – Cambridge University Press, 1998. – 350 p.
7. Бурдяк В., Макар Ю. Наукові підходи до дослідження і розуміння політичної демократизації в країнах ЦСЄ // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2013. – Вип. 12. – С. 209-219.
8. Пономарева Е. Политическое развитие постъюгославского пространства (внутренние и внешние факторы). – М.: МГИМО-Университет, 2007. – 235 с.
9. Žilović M. Dissolution, War, Sanctions and State-Building in the Post-Yugoslav Region // Western Balkans Security Observer. – 2011. – N 21. – P. 91-103.
10. Bartlett W. Europe's troubled region: Economic development, institutional reform and social welfare in the Western Balkans. – L: Routledge, 2008. – 257 p.
11. Pula B. Effects of the European financial and economic crisis in Kosovo and the Balkans: modes of integration and transition belts of crisis in the “super-periphery” // East European Politics. – 2014. – Vol. 30, N 4. – P. 507-525.
12. Gallagher T. Embracing democracy in the Western Balkans: from post-conflict struggles toward European Integration // Democratization. – 2013. – Vol. 20, N 2. – P. 381-384.
13. Sarajlić E. Conceptualizing citizenship regime(s) in post-Dayton Bosnia and Herzegovina // Citizenship studies. – 2012. – Vol.16, N 3-4. – P. 367-381.
14. Sarajlić E. The return of the consuls: Islamic networks and foreign policy perspectives in Bosnia and Herzegovina // Southeast European and Black Sea Studies. – 2011. – Vol. 11, N 2. – P. 173-190.

15. Berdak O. War, gender and citizenship in Croatia, Bosnia and Herzegovina and Serbia // *The Europeanization of Citizenship in the Successor States of the Former Yugoslavia (CITSEE)*. – 2013. – Working paper 32. – 28 p.
16. Visoka G., Gjevorci E. Census politics and ethnicity in the Western Balkans // *East European Politics*. – 2013. – Vol. 29, N 4. – P. 479-498.
17. Брусиловська О. Посткомуністичні трансформації країн Східної Європи. Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2007. – 360 с.
18. Bieber F. Institutionalizing Ethnicity in the Western Balkans: Managing Change in Deeply Divided Societies // *European Center for Minority Issues*. – 2004. – Working Paper 19. – 28 p.
19. Gligorov V. Transition, integration and development in Southeast Europe // *Ekonomski Pregled*. – 2007. – Vol. 58, N 5-6. – P. 259-304.
20. Delevic M. Regional Cooperation in the Western Balkans // *Chaillot Paper*. – 2007. – N 104. – 106 p.
21. Stjepanovic D. Regional Transformation Processes in the Western Balkan Countries // *Regional and Federal Studies*. – 2014. – Vol. 24, N 2. – P. 245-246.
22. Миронова М. Еволюція політики ЄС щодо країн Західних Балкан // *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. – 2010. – Вип. 93, Ч. II. – С. 28-37.
23. Elbasani A. Albania in Transition: Manipulation or Appropriation of International Norms? // *Southeast European Politics*. – 2004. – Vol. V, N 1. – P. 24-44.
24. Keil S. Europeanization, state-building and democratization in the Western Balkans // *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. – 2012. – Vol. 41, N 3, - P. 343-353.
25. Keil S., Nikolić D. The Europeanization of National Constitutions in South East Europe: A Comparison Between Croatia, Serbia and Bosnia and Herzegovina // *Southeastern Europe*. – 2014. – Vol. 38, Issue 1. – P. 87-111.
26. Noutcheva G. Fake, Partial and Imposed Compliance: The Limits of the EU's Normative Power in the Western Balkans // *Journal of European Public Policy*. – 2009. – Vol.16, N 7. – P. 1065-1084.
27. Pickering P. Evaluating the EU state-building model in the Western Balkans // *National Council for Eurasian and East European Research (NCEEER)*. – Working paper, 2011. – 33 p.
28. Woelk J. EU member state-building in the Western Balkans: (Prolonged) EU-protectorates or new model of sustainable enlargement? Conclusion // *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. – 2013. – Vol. 41, N 3. – P. 469-482.

29. Džihic V., Wieser A. Incentives for Democratisation? Effect of EU Conditionality on Democracy in Bosnia and Herzegovina // *Europa-Asia Studies*. – 2011. – Vol. 63, N 10. – P. 1803-1825.
30. Biermann R. Coercive Europeanization: the EU's struggle to contain secessionism in the Balkans // *European Security*. – 2014. – Vol. 23, N 4. – P. 484-508.
31. Trauner F. From membership conditionality to policy conditionality: EU external governance in South Eastern Europe // *Journal of European Public Policy*. – 2009. – Vol.16, N 5. – P. 774-790.
32. Bulmer S., Radaelli C. The Europeanization of National Policy? // *Queen's Papers on Europeanization*. – 2004. – N 1. – 21 p.
33. Булик М.В. Поняття «Європейська інтеграція» та «Європеїзація» у сучасній науковій думці // Тенденції розвитку сучасної системи міжнародних відносин та світового політичного процесу: Збірник матеріалів Першої Інтернет-конференції (25 березня 2011 р.) / Під ред. К.В. Балабанова. – Маріуполь, 2011. – С. 4-9.
34. Оржель О. Європейська інтеграція та європеїзація: тотожність та відмінність // http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/soc_gum/
35. Савельєв Є. Європейська інтеграція чи європеїзація? // *Журнал європейської економіки*. – 2008. – № 1. – С. 3-5.
36. Грицяк І.А. Європеїзація державного управління // *Вісник НАДУ*. – 2004. – N 4. – С. 38 – 45.
37. Гудов Я.В. Європеїзація українського права як чинник світового розвитку // *Наука і суспільство*. – 2010. – N 9/10. – С. 5-12.
38. Петров Р.А. Європеїзація української судової системи як складова євроінтеграційної політики України // *Право України*. – 2012. – N 1-2. – С. 300-306.
39. Bărbulescu I., Troncotă M. The Ambivalent Role of the EU in the Western Balkans. "Limited Europeanization" – between Formal Promises and Practical Constraints. The Case of Bosnia and Herzegovina // *Romanian Journal of European Affairs*. – 2012. – Vol. 12, N 1. – P. 5-26.
40. Kelley J. New Wine in Old Wineskins: Promoting Political Reforms through the New European Neighbourhood Policy // *Journal of Common Market Studies*. – 2006. – Vol. 44, No. 1. – P. 29–55.
41. Popescu N., Wilson A. Turning Presence into Power: Lessons for the Eastern Neighborhood // *European Council on Foreign Relations (ECFR)*. – 2011. – Policy Brief 31. – 12 p.
42. Tzifakis N. Bosnia's Slow Europeanization // *Perspective on European Politics and Society*. – 2012. – Vol. 13, N 2. – P. 131-148.

43. Bojkov V. Democracy in Bosnia and Herzegovina: Post-1995 Political System and its Functioning // Southeast European Politics. – 2003. – Vol. IV, N 1. – P. 41-67.
44. Cox M. State-Building and Post-Conflict Reconstruction: Lessons from Bosnia // Cluster of Competence. The rehabilitation of war-torn societies. Center in Applied Studies in International Negotiations. – 2001. – 21 p.
45. Marko J. Post conflict Reconstruction through State- and Nation-building: The Case of Bosnia and Herzegovina // European Diversity and Autonomy Papers (EDAP). – 2005. – N 4. – 21 p.
46. Bosnia: Europe's Time to Act / International Crisis Group. – Sarajevo, Istanbul, Brussels, 2011. – Europe Policy Briefing 59. – 19 p.
47. Bosnia: Reshaping the International Machinery / International Crisis Group. – Sarajevo, Brussels, 2001. – Balkans Report 121. – 30 p.
48. Bosnia: What Does Republika Srpska Want? / International Crisis Group. – Sarajevo, Brussels, 2011. – Europe Report 214. – 33 p.
49. Bosnia's Dual Crisis / International Crisis Group. – Sarajevo, Brussels, 2009. – Europe Policy Briefing 57. – 18 p.
50. Bosnia's Future / International Crisis Group. – Sarajevo, Brussels, 2014. – Europe Report 232. – 49 p.
51. Bosnia's Gordian Knot: Constitutional Reform / International Crisis Group. – Sarajevo, Istanbul, Brussels, 2012. – Europe Policy Briefing 68. – 21 p.
52. Bosnia's Incomplete Transition: Between Dayton and Europe / International Crisis Group. – Sarajevo, Brussels, 2009. – Europe Report 198. – 32 p.
53. Ensuring Bosnia's Future: A New International Enlargement Strategy / International Crisis Group. – Sarajevo, Brussels, 2007. – Europe Report 180. – 35 p.
54. Federation of Bosnia and Herzegovina – A Parallel Crisis / International Crisis Group. – Sarajevo, Brussels, 2010. – Europe Report 209. – 30 p.
55. Belloni R. Bosnia: Dayton is Dead! Long Live Dayton! // Nationalism and Ethnic Politics. – 2009. – Vol. 15, issue 3-4. – P. 355-375.
56. Chandler D. State-building in Bosnia: The Limits of 'Formal Trusteeship' // International Journal of Peace Studies. – 2006. – Vol. 11, N 1. – P. 17-38.
57. Balfour R. The Balkans in Europe: Containment or Transformation? Twelve Ideas for Action. – European Policy Centre, Working paper N 31, 2008. – 78 p.
58. Humphreys M., Jelesić J. A Missed Opportunity: State-building in Bosnia and Herzegovina (October 2002 to October 2006) // The European Union and Peacebuilding: Policy and Legal Aspects [monograph / Ed. by S. Blockmans, J. Wouters, T. Ruys. – Hague: Asser Press, 2010. – 516 p.
59. Tirak G. The Bosnian Hiatus: A Story of Misinterpretations. – CEPS Policy Brief. – 2010. - No. 219. – 11 p.

60. Hoare M. Bosnia and Herzegovina: The Crumbling Balkan Keystone // *Democracy and Security in Southern Europe*. – 2010. – Vol. 1, Issue 1. – P. 50-55.
61. Bose S. The Bosnian State a Decade after Dayton // *International Peacekeeping*. – 2005. – Vol. 12, N 3. – P. 322-335.
62. Börzel T., Hüllen V. van. Good Governance and Bad Neighbours. The End of Transformative Power Europe? // *Kolleg-Forschergruppe (KFG) Working Paper Series*. – 2011. – N 35. – 19 p.
63. Freyburg T., Richter S. National identity matters: the limited impact of EU political conditionality in the Western Balkans // *Journal of European Public Policy*. – 2010. – Vol. 17, N 2. – P. 263-281.
64. Bahtić-Kunrath B. Of veto players and entity-voting: institutional gridlock in the Bosnian reform process // *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. – 2011. – Vol. 19, N 6. – P. 899-923.
65. Cooley L. The EU and Bosnia and Herzegovina: Democracy promotion within the limits of the 'ethnic conflict' paradigm // https://www.google.com.ua/webhp?sourceid=chrome-instant&ion=1&espv=2&es_th=1&ie=UTF-8#q=%D0%B4%D0%B6%D0%BE%D0%BA%D1%8C%D1%8F%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B0
66. Domm R. Next steps on Bosnia-Herzegovina: key elements to a revised EU strategy // *Southeast European and Black Sea Studies*. – 2011. – Vol. 11, N 1. – P. 53-67.
67. Gromes T. The Prospect of European Integration and Conflict Transformation in Bosnia and Herzegovina // *European Integration*. – 2009. – Vol. 31, N 4. – P. 431-447.
68. Joseph E., Hitchner R. B. Making Bosnia Work: Why EU Accession is Not Enough // <http://www.usip.org/publications/making-bosnia-work-why-eu-accession-not-enough>
69. Šarčević E. Bosnia and Herzegovina and the Controversies of the EU Integration Process (Constitutional View) // *Zeitschrift für öffentliches Recht*. – 2009. – Vol. 64, Issue 2. – P. 238-249.
70. Sebastián S. Leaving Dayton Behind: Constitutional Reform in Bosnia and Herzegovina // *FRIDE*. – 2007. – Working Paper 46. – 20 p.
71. Sebastian S. The Role of the EU in the Reform of Dayton in Bosnia-Herzegovina // *Ethnopolitics: Formerly Global Review of Ethnopolitics*. – 2009. – Vol. 8, N 3-4. – P. 341-354.